

Towarzystwo Naukowe w Toruniu

Towarzystwo Naukowe w Toruniu od półtora wieku, wysiłkiem wielu pokoleń, działa na rzecz rozwoju nauki i kultury. Początkowo, w okresie zaborów, służyło przede wszystkim sprawie narodowej, badając i dokumentując polskość ziemi pomorskiej. Później, oprócz aktywności naukowej i wydawniczej współuczestniczyło w tworzeniu ważnych instytucji kultury polskiej, jak Książnica Miejska i Muzeum. Dążyło do powstania uniwersytetu w Toruniu.

Obecnie, kontynuując dorobek przeszłości, Towarzystwo prowadzi prace badawcze, publikuje ich wyniki, popularyzuje wiedzę o dziejach Torunia i całego Pomorza. Wydaje m.in.: materiały źródłowe do dziejów Polski Północnej, wielkie monografie historyczne Torunia i Pomorza, opracowania naukowe z różnych dziedzin wiedzy a także ceniony periodyk "Zapiski Historyczne".

Dzieje TNT

Inicjatorem założenia Towarzystwa był **Zygmunt Działowski**, ziemianin z Mgowy. W 1875 r. prowadził on akcję zmierzającą do powstania polskiej organizacji społeczno-naukowej. Założycielami Towarzystwa w dniu 16 grudnia 1875 r. było kilkunastu ziemian, 12 duchownych ze **Stanisławem Kujotem** oraz 10 lekarzy, wraz z **Ludwikiem Rydygierem** - przyszłym sławnym chirurgiem. W statucie Towarzystwa (potwierdzonym przez władze rejencji kwidzińskiej dla "Wissenschaftlicher Verein zu Thorn") wymieniono zadania korporacji: działalność naukowa, badawcza i popularyzatorska, gromadzenie zbiorów - także bibliotecznych - oraz wydawanie prac naukowych. Prezesem Towarzystwa został **Ignacy Łyskowski**, ziemianin, znany działacz społeczno-narodowy. Zygmunt Działowski uhonorowany został wyborem na przewodniczącego Wydziału Historyczno-Archeologicznego.

Głównym celem TNT było prowadzenie badań historycznych, zwłaszcza dotyczących Pomorza Gdańskiego. Związane to było ściśle z dążnością do kształtowania świadomości narodowej Polaków, przez przeciwstawianie się jednostronnym opiniom nauki niemieckiej. Towarzystwo skupiało początkowo 136 członków (1880). Jego działalność prowadzona była w trzech wydziałach: Historyczno-Archeologicznym, Teologicznym oraz Lekarsko-Przyrodnicznym. Już w 1876 r. powstało małe Muzeum ze zbiorami głównie archeologicznymi oraz załączki księgozbioru. W 1878 r. ukazał się pierwszy tom "Roczników TNT", z artykułami m.in. archeologa **Godfryda Ossowskiego** i Stanisława Kujota. Dwa dalsze tomy ukazały się w 1880 i 1884 r.

W 1881 r. rozpoczęto budowę siedziby Towarzystwa przy ul. Wysokiej, którą prowadzono pod egidą spółki akcyjnej "Muzeum". W gmachu tym od 1882 r. eksponowane były zbiory muzealne, gromadzono księgozbiór, odbywały się posiedzenia ciał statutowych, a także odczyty i spotkania Polaków z Torunia i okolic. Przez pewien okres w budynku istniały restauracja i hotel.

Lata osiemdziesiąte XIX w. to czas znacznego ograniczenia działalności TNT. Wpłynęły na to: brak wybitniejszych osobistości naukowych i organizacyjnych, a także

narastający ucisk germanizacyjny. Dopiero inicjatywa ks. Stanisława Kujota i objęcie przez niego funkcji prezesa wprowadziły ożywienie aktywności Towarzystwa. W 1897 r. wznowiono edycję "Roczników TNT". Do roku 1919 wydano ogółem 25 tomów "Roczników", przy czym szczytowe osiągnięcie stanowiły prace Antoniego Prochaski i Stanisława Kujota dotyczące "wielkiej wojny" z Krzyżakami wraz z bitwą grunwaldzką. Ks. Kujot zainicjował też ową serię wydawniczą "Fontes", sam ogłaszając w latach 1897-1899 trzy tomy wizytacji archidiakonu pomorskiego z końca XVI w. Z kolei w. Pobłocki, B. Czapla, P. Czaplewski i P. Panske wydali późniejsze wizytacje diecezji chełmińskiej i archidiakonu kamieńskiego archidiecezji gnieźnieńskiej oraz okręgów Bytowa i Lęborka. W. Kętrzyński ogłosił taryfy podatkowe Prus Królewskich w roku 1682. Do 1919 r. ukazały się 23 tomy "Fontes".

W 1908 r. zainaugurowano publikację trzeciej serii wydawniczej: kwartalnika "Zapiski TNT". W koncepcji ks. Kujota miały być w nim ogłaszane drobniejsze prace z zakresu nauk społecznych, prace źródłowe, przyczynki, polemiki i recenzje, a także kronika TNT. "Zapiski" stały się pierwszym polskim czasopismem naukowym, głównie historycznym, w Prusach Zachodnich. Redaktorem ich po śmierci ks. Kujota został P. Czaplewski.

Śmierć Stanisława Kujota (5 grudnia 1914 r.) nie przerwała działalności TNT. Po nim funkcję prezesa aż do wyzwolenia sprawowali kolejno: Brunon Czapla i Paweł Czaplewski. W 1919 r. w "Zapiskach TNT" ukazał się artykuł "Zarys historii narodowości polskiej w Prusach Królewskich i Książęcych", który - przetłumaczony na j. francuski - służył potrzebom polskiej delegacji na konferencję pokojową w Wersalu.

Przejęcie przez odrodzone państwo polskie ziem rozległego Pomorza Nadwiślańskiego w styczniu-lutym 1920 r. oraz utworzenie województwa pomorskiego ze stolicą w Toruniu zmieniło cele, a także warunki działania Towarzystwa. Wśród członków przestali dominować przedstawiciele duchowieństwa i ziemianie. Najlicniejszą grupę stanowiła inteligencja miejska: urzędnicy, profesorowie gimnazjalni, pracownicy instytucji oświatowych, prawnicy i lekarze oraz literaci i plastycy. Prezesem TNT w latach 1920-1923 był dr Józef Łęgowski. Jednak następcą jego został ponownie duchowny, ks. Alfons Mańkowski, który kierował Towarzystwem do wybuchu II wojny światowej. Wśród nowych działaczy wymienić należy: ks. dr Władysława Łęgę i dra Zygmunta Mocarskiego, bibliologa i sprawnego organizatora. W tym czasie władze TNT aktywnie współuczestniczyły w tworzeniu Książnicy Miejskiej w gmachu Towarzystwa, której przekazano własny księgozbiór w trwały depozyt (1923 r.). Z kolei zbiory muzealne wzbogaciły zasoby Muzeum Miejskiego w Ratuszu Staromiejskim, złożone tam również w formie depozytu (1930 r.). Zarząd Towarzystwa wpływał też na właściwe zorganizowanie Archiwum Miejskiego oraz dążył do stworzenia Pomorskiego Instytutu Naukowego jako załączka przyszłej wyższej uczelni w Toruniu. W 1934 r. TNT weszło w skład Rady Zrzeszeń Naukowych, Artystycznych i Kulturalnych Ziemi Pomorskiej, której przewodniczył prezes Towarzystwa. Rada ta zajmowała się sprawami nauki i kultury województwa.

Jednocześnie, od 1920 r., Towarzystwo systematycznie realizowało swoje podstawowe cele statutowe: badawcze i wydawnicze. W serii "**Roczniki**" ukazało się do 1939 r. 17

tomów, zawierających 26 rozpraw z zakresu historii i archeologii. W serii **"Fontes"** wydano 11 tomów, dotyczących zarówno średniowiecza, jak i czasów nowożytnych. Na wyróżnienie zasługują zwłaszcza edycja najstarszej księgi ławniczej Starego Miasta Torunia, wydana przez K. Kaczmarczyka, inwentarze dóbr biskupstwa i kapituły chełmińskiej w XVII-XVIII w., wydane przez ks. A. Mańkowskiego, tzw. "Księga Theudenkusa" z okresu wojny 13-letniej, wydana przez L. Koczego, i lustracje dóbr królewskich całości Prus Królewskich z roku 1664, wydane przez J. Paczkowskiego. Stopniowo zmieniał się trzeci organ "Zapiski TNT". Przez staranny dobór i poszerzenie kręgu autorów oraz rozbudowę działu materiałów i recenzji "Zapiski" przekształciły się w ogólnopolski, ceniony periodyk naukowy. W tomie 11 (1939 r.) dodano podtytuł: "Kwartalnik poświęcony historii Pomorza". Pojawiły się też nowe serie: "Prace Prehistoryczne Pomorskie" (ukazał się jeden numer) i "Badania Przyrodniczo-Pomorskie", w której w latach 1939-1937 ukazały się trzy zeszyty związane z tematyką flory Pomorza i wybrzeża Bałtyku.

W okresie II wojny światowej władze okupacyjne zakazały działania i rozwiązały Towarzystwo. Majątek TNT został skonfiskowany, a jego księgozbiór przejęła "Stadtbibliothek Thorn". Utraciło życie ponad 50 członków, a prezes, ks. Alfons Mańkowski, zginął w 1941 r. w obozie koncentracyjnym Stutthof. Po zakończeniu działań wojennych odzyskano księgozbiór i zasoby magazynowane dzięki postawie dra Ottona Freymutha, dyrektora Stadtbibliothek.

Dnia 17 lipca 1945 r. odbyło się pierwsze po wojnie Walne Zgromadzenie Towarzystwa. Wybrano na nim nowy Zarząd z prezesem, ks. P. Czaplewskim. Utworzenie Uniwersytetu Mikołaja Kopernika spowodowało zasadniczą zmianę w sytuacji TNT, które ze stowarzyszenia miłośników nauki zaczęło się przekształcać w korporację uczonych. Zmiany w statucie (1946 r.) potwierdziły ten stan. Członkami nowych wydziałów: I - Nauki Historycznych, Prawniczych i Społecznych, II - Filologiczno-Filozoficznego i III - Matematyczno-Przyrodniczego, mogli zostać tylko samodzielni pracownicy nauki. W 1964 r. wydzielony został z Wydziału I osobowy Wydział Nauk Prawnych i Społecznych. W ramach wydziałów pracowały liczne komisje specjalistyczne skupiające zarówno członków wydziałów, jak i członków zwyczajnych.

W 1948 r. funkcję prezesa powierzono, przybyłemu z Wilna, wybitnemu historykowi literatury prof. Konradowi Górskiemu, który jednak po roku, w wyniku nacisku władz komunistycznych, ustąpił z tego stanowiska. Nowym prezesem został astronom, prof. Władysław Dziewulski. W 1957 r. powrócił prof. K. Górski, wybierany odtąd na prezesa aż do roku 1983. Od tego roku prezesem Towarzystwa Naukowego w Toruniu był prof. dr h.c. Marian Biskup, w latach 2004-2011 funkcję tę pełnił prof. dr hab. Andrzej Woszczyk. W roku 2012 prezesem TNT został profesor Jan Kopcewicz.

W okresie powojennym działalność TNT finansowana była z różnych źródeł. Początkowo były to urzędy centralne, od 1951 r. finansowanie i patronat nad Towarzystwem przejęła PAN. Później (1965 r.), w stopniu zresztą niewystarczającym, TNT finansowane było z budżetu województwa bydgoskiego. Nieco więcej środków przekazywał Towarzystwu Urząd Wojewódzki w Toruniu (od 1975 r.). W 1990 r. budżet państwa zaprzestał stałego dotowania TNT.

Mimo trudności finansowych Towarzystwo szczególnie zabiegało o utrzymanie działalności wydawniczej na wysokim poziomie. Już w 1946 r. ukazały się pierwsze po wojnie "Roczniki" i wydawnictwa "Fontes" oraz "Zapiski TNT". Te ostatnie w 1955 r. przyjęły nazwę **"Zapiski Historyczne"**, a od 1960 r. zawierały corocznie **"Bibliografię Pomorza Wschodniego i Zachodniego oraz krajów regionu Bałtyku"**. W 1948 r. wznowiono serię "Prace Prehistoryczne" jako "Prace Archeologiczne". Pojawiły się też nowe serie: **"Prace Wydziału Filologiczno-Filozoficznego"** (1948 r.), "Studia Societatis Scientiarum Torunensis", dzielące się na kilka sekcji (1951 r.), **"Studia Iuridica"** (1962 r.), które do 1964 r. ukazywały się w ramach prac Wydziału Nauk Historycznych, później zaś stały się organem Wydziału IV. Od 1948 r. ukazują się "Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu" wydawane corocznie, z informacjami biograficznymi o członkach wydziałów oraz streszczeniami prac referowanych na poszczególnych wydziałach i komisjach. Wiele pozycji ukazuje się również poza seriami. Do ważniejszych należą: wielotomowa "Historia Torunia", album "Toruń - miasto i ludzie na dawnej fotografii", album "Toruń i miasta ziemi chełmińskiej na rysunkach J. F. Steinera", "Historia Pomorza", t. IV, cz. 1 i 2. Łącznie, od 1946 r., Towarzystwo wydało ponad 1000 tytułów, obejmujących kilkanaście tysięcy mniejszych i większych prac. Niektóre z nich mają charakter popularnonaukowy i publikowane są w serii "Prace Popularnonaukowe". Dużym zainteresowaniem cieszyła się 17-tomowa "Biblioteczka Kopernikańska" oraz cykl "Zabytki Polski Północnej". W ramach tego cyklu wydano ostatnio monografie: "Kościół NMP w Toruniu", "Kościół św. Jakuba w Toruniu" oraz "Bazylika Katedralna św. Janów".

Przez wiele lat (od 1946 r.) Towarzystwo prowadziło prace badawcze w różnych dziedzinach wiedzy. Wyniki tych prac w większości zostały opublikowane. Wśród działań TNT na uwagę zasługują organizacje licznych sesji i konferencji naukowych. Już w 1947 r. zorganizowano zjazd historyków zajmujących się dziejami Pomorza i Prus. Następnie, w 1953 i 1973 r. poważne konferencje kopernikańskie. W kolejnych latach: międzynarodowe lub ogólnopolskie sesje poświęcone m.in.: historiografii niemieckiej i polskiej Pomorza Gdańskiego, edycji pomorskich materiałów źródłowych, sytuacji na północnych ziemiach Rzeczypospolitej w dobie rozbiorowej, a także aktualnym zagadnieniom z dziedziny prawa i medycyny. Ostatnio TNT współuczestniczy w organizacji tzw. **Colloquia Thorunensia**.

Jeszcze jedna forma aktywności TNT wymaga podkreślenia. Jest to wymiana wydawnictw własnych z ponad stu ośrodkami naukowymi w kraju i za granicą. W jej wyniku księgozbiór Towarzystwa, a tym samym dostępne w Toruniu zasoby wydawnictw naukowych, wzbogacają się o ponad 1500 egzemplarzy najnowszych prac.

W roku 2013 Towarzystwo Naukowe przeszło gruntowną reorganizację, zmianie uległ zarówno Statut Stowarzyszenia jak i jego struktura.